

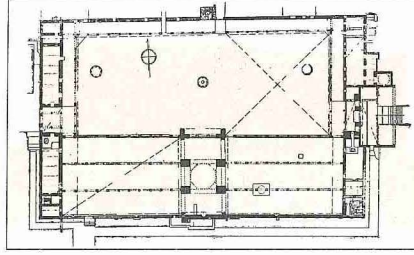
BİBLİYOGRAFYA:

A. Musil, *Qusayr' Amra*, Vienna 1907; A. Jassusen — R. Savignac, "Les Chateaux arabes", *Mission archéologique en Arabie*, Paris 1922; E. Diez, *L'Art de l'Islam*, Paris, ts., s. 16-26; a.mlf. — H. Glück, *Die Kunst des Islam*, Berlin 1925, tür.yer.; Suut Kemal Yetkin, *İslam Sanatı Tarihi*, Ankara 1954, tür.yer.; K. A. C. Creswell, *Early Muslim Architecture*, Mitcham 1958, s. 1-156; R. W. Hamilton, *Khirbat al Mafjar*, Oxford 1959; a.mlf., "Carved Stuccoes in Umayyad Architecture", *Iraq*, sy. 15 (1953), s. 43-56; R. Ettinghausen, *Arab Painting*, Geneva 1962, tür.yer.; W. Caskel, *Der Felsendom und die Wallfahrt nach Jerusalem*, Köln 1963; K. Otto-Dorn, *Islamische Kunst*, Baden-Baden 1964, tür.yer.; E. Kühnel, *Islamic Art and Architecture*, London 1966, tür.yer.; A. Almagro, *Qusayr' Amra*, Madrid 1975; a.mlf., *El Palacio Omeyyad de Amman*, Madrid 1983; D. T. Rice, *Islamic Art*, London 1975, s. 9-28; A. Papadopoulos, *L'Islam et l'art musulmane*, Paris 1976, s. 235, 480-482; Fevz Ahmed Tavkân, *el-Hâ'ir: Baḥş fi'l-kuṣūr il-Emeviyye fi'l-bâdiyye*, Amman 1979; Zeki Muhammed Hasan, *Fünûn'ul-İslâm*, Kahire, ts. (Dârü'l-Fikr il-Arabî), s. 32-54; *Architecture of the Islamic World* (ed. G. Michell), London 1984, s. 33-34, 76, 165, 232, 234-235; J. D. Hoag, *Islam Weltgeschichte der Architektur*, Stuttgart 1986, s. 10-21; O. Grabar, *İslam Sanatı'nın Oluşumu* (trc. Nuran Yavuz), İstanbul 1988, s. 25-26, 38, 47, 50-52; a.mlf., "The Umayyad Palace of Khirbat el Mefjar", *Archaeology*, sy. 8, New York 1955, s. 228-235; a.mlf., "La Mosquée Omeyyade de Damas", *Synthronen* (1968), s. 107-114; E. Herzfeld, "Die Genesis der islamischen Kunst und das Mshatta Problem", *Isl.*, I (1910), s. 27-63, 105-144; E. de Lorey, "L'Hellenisme et l'Orient dans les mosaïques des Omayyades", *AI*, sy. 1 (1934), s. 23-45; M. Diamand, "Studies in Islamic Ornament. Some Aspects of Omayyad and Early Abbasid Ornaments", *a.e.*, sy. 4 (1937), s. 293-337; H. Stern, "Les Origines de l'architecture de la Mosquée Omeyyade", *Syria*, sy. 28, Paris 1951, s. 269-279; a.mlf., "Recherches sur la Mosquée el-Aksa", *Ars Orientalis*, V, Washington 1963, s. 28-48; E. Lambert, "Les Origines de la mosquée et l'architecture religieuse des Omayyades", *StI*, VI (1956), s. 5-18; J. Sauvaget, "Chateaux ummayyades de Syrie", *REI*, sy. 35 (1967), s. 1-39; F. Zayadine, "The Umayyad Frescoes of Quseir' Amra", *Archaeology*, XXXI/3, New York 1978, s. 19-29; R. Hillenbrand, "La Dolce Vita in Early Islamic Syria: The Evidence of Later Umayyad Palaces", *Art History*, V/1 (1982); J. Strzygowski — B. Schulz, "Mschatta", *Jahrbuch der königliche preussischen Kunstsammlungen*, sy. 25 (1984), s. 205-373. A. ENGİN BEKSAÇ

EMEVIYYE CAMİİ

İslâm dinî mimarisinin
bugüne kadar ayakta kalabilen
ilk muhteşem örneği.

Şam'da Emevîler devrinde yapılmış olan Emeviyye Camii (el-Câmiu'l-Ümevî, Cāmiu Benî Ümeyye) mimari özellikleri, süslemelerindeki ihtişam ve haiz olduğu mâ-

Emeviyye Camii'nin planı

nevî değerleriyle bütün İslâm âleminde müstesna bir yere sahiptir. Tarih boyunca birçok müellif tarafından söz konusu edilen cami, inşasından sonraki bütün devirlerde methiyelere mazhar olmuş ve görülenleri büyülemiştir. Müslümanların, dinî ve sosyal hayatta önemli roller üstlenmiş ve kutsî değerler atfedilmiş camilerinin en eskisi olup milâttan önce I. yüzyıla ait bir Roma mâbediyle onun harabeleri yanında bulunan Theodosios dönemine (379-395) ait Aziz Yohannes (Hz. Yahyâ) Kilisesi'nin yerine inşa edilmiştir. Önce, Dimaşk'ın fethinin ardından (14/635) Romalılar'ın baştanrısı Jupiter'in adını taşıyan mâbedin çevresi sütunlu, yüksek duvarlı büyük salonu Ebû Ubeyde b. Cerrâh'ın gözetiminde camiye çevrilmiş, daha sonra bu caminin ihtiyacı karşılayamaması üzerine Emevî Halifesi Velîd b. Abdülmelik (705-715) tarafından mâbed harabesinin batı tarafında bulunan kilise veya bir iddiaya göre sadece aradaki duvar yıktırılarak (DîA, VII, 48, 49) bütün bu sahayı kaplayacak olan bugünkü büyük caminin inşası başlatılmıştır. Temeli 86 (705) veya 87 (706) yılında atılan esas cami bölümü 96'da (714) tamamlanmış ve inşaatta halifenin isteği üzerine Bizans imparatorunun İstanbul'dan gönderdiği ustalar çalışmıştır. Caminin yapımında, dikdörtgen planlı olan Roma mâbedinin kible istikametine rastlayan uzun duvarlarından güneydeki ile uçlarında bulunan iki burçtan faydalanılmış ve inşaat bu duvarın kuzeyinde geliştirilip kuleler de minare kaidesi olarak kullanılmıştır.

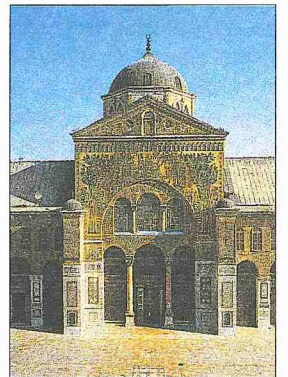
Yapımını takip eden asırlar içinde birçok yangına ve tabii tahribata mâruz kalan bina çeşitli onarım ve değişiklikler geçirmiş, fakat buna rağmen mimari hususiyetlerini bir ölçüde koruyabilmiş, özellikle de mozaiklerindeki ihtişamı bugüne kadar sürdürebilmiştir. Yapılan onarım ve değişikliklerin en önemlilerinden

ilkini, 461'de (1069) meydana gelen büyük bir yangın sebebiyle 475 (1082-83) yılında Selçuklu Sultanı Melikşah yaptırmıştır; bu onarımda ağırlığın Kubbetü'n-neşr adıyla tanınan kubbe ile birlikte kemerler ve sütunlar üzerinde yoğunlaştırıldığı görülmektedir. İkinci önemli onarım ise Osmanlı Sultanı II. Abdülhamid devrinde 1894'teki büyük yangından sonra gerçekleştirilmiş (1896-1902) ve içerideki sütun sıraları ile bunlarla ilgisi bulunan mimari bölümler ve çatı İstanbul'dan gönderilen ustalar tarafından yeniden yapılmıştır.

136 × 37 m. boyutlarında bir ibadet mekânı ile 122,5 × 50 m. boyutlarında bir avludan oluşan dikdörtgen planlı caminin ana ibadet mekânı, kible duvarına paralel uzanan üç enine nef ile (sahn) bunları ortadan kesen daha geniş bir dikey neften meydana gelmekte ve nefler arasında mermer sütunlar üzerinde yükselen iki kat halinde düzenlenmiş kemerler bulunmaktadır. İbadet mekânının merkezinde, enine neflerle dikey nefin kesiştiği kısmın ortasında, kare kesitli dört pâyeye tarafından taşınan Kubbetü'n-neşr yer almakta ve kubbeye geçişin tromplarla sağlandığı görülmektedir; ibadet mekânının diğer tarafları 1894 yangınından sonra yenilenen ahşap bir çatıyla örtülmüştür. İç kısımda Şâfiî mihrabı denilen ana mihraptan başka ikisi sağda, biri solda üç mihrap daha bulunmakta ve bunlardan sağdakilere Hanefî ve Hanbelî mihrapları, soldakine ise sahâbe veya Mâlikî mihrabı denilmektedir. Sahâbe mihrabı ile Kubbetü'n-neşr arasına rastlayan yerde Hz. Yahyâ'nın türbesi bulunmaktadır. Ana ibadet mekânı, dikey neften üç kemerli büyük bir kapıyla avluya açılmaktadır.

Ortasında bir şadırvanın yer aldığı avlu arkadan yirmi dört, yanlardan dokuz kemerli revaklarla çevrilmiştir. Avluda ayrıca biri Kubbetü'l-hazne (beytü'l-mâl), diğeri Kubbetü Zeynelâbidin adını

Emeviyye
Camii'nin
kubbeli
mekânına
açılan
harim
kapısının
bulunduğu
üçgen
alınıklı
cephe -
Şam

taşıyan iki kubbeli küçük bina mevcuttur ve bunlardan batıdaki Kubbetü'l-hazne'de camiye ait vakıf gelirlerinin muhafaza edildiği bilinmektedir.

Caminin üç minaresi ve dört ana kapısı vardır. el-Mi'zenetü'l-garbiyye denilen ve batıdaki Roma burcu üzerine yapılmış olan minare ötekilerden daha gösterişlidir; 893 (1488) yılında Memlûklü Sultanı Kayıtbay tarafından tâdil ettirilmiştir. Diğer minarelerden doğudaki burç üzerinde yükselen Mi'zenetü İsâ, kuzey revakının üzerinde yükselen ise Mi'zenetü'l-arûs adını taşımaktadır. Caminin kapılarından Bâbü Berîd batıdan, Bâbü Ceyrûn (Bâbü's-sâat, Bâbü'l-lebbâdîn, Bâbü'n-Nevfere) doğudan ve Bâbü'l-ferâdis (Bâbü'l-imâre) kuzeyden avluya, Bâbü'z-ziyâde ise (Bâbü'l-Kavâfir) kible duvarından iç mekâna açılmaktadır. Bunlardan başka kuzeyde Kellâse Medresesi'ne açılan bir kapı daha vardır.

Emeyiyye Camii, enine gelişen uzun nefli ve avlulu cami tipinin ilk örneklerinden biri olarak cami mimarisine uzun süre etkide bulunmuş ve bu tip cami planı Anadolu dahil İslâm dünyasının pek çok yerinde asırlarca uygulanmıştır (geniş bilgi için bk. *DİA*, VII, 59 vd.). Bu caminin bitkisel ve geometrik motiflerle şehr ve bina tasvirlerinden meydana gelen fevkalâde zengin mozaik süslemeleri de sanat tarihi bakımından büyük bir önem taşımaktadır. Caminin bir diğer özelliği de İslâm âlemindeki ilk umumi helâların burada yapılmış olmasıdır.

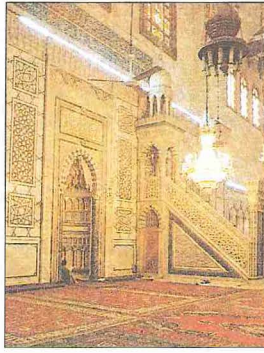
BİBLİYOGRAFYA :

K. A. C. Creswell, *Early Muslim Architecture, Umayyads, Early Abbasides and Tulunids, Part I - Umayyads*, Oxford 1932, s. 2; a.mlf., *A Short Account of Early Muslim Architecture*, Harmondsworth 1958, s. 44-63; a.mlf., *el-Âşârü'l-İslâmiyyetü'l-âlâ* (trc. Abdülhâdî Able), Dimaşk 1404/1984, s. 69-115; Abdülkâdir er-Reyhâvî, *el-İmâretü'l-'Arabîyyetü'l-İslâmiyye: haşâ'îşuhâ ve âşâruhâ fî Süriye*, Dimaşk 1979, s. 45; *Architecture of the Islamic World* (ed. G. Michell), London 1984, s. 232; M. Mutî el-Hâfız, *el-Câmi'u'l-Ümevî bi-Dimaşk*, Dimaşk-Beyrut 1405/1985; Suâd Mâhir Muhammed, *el-İmâretü'l-İslâmiyye 'alâ merri'l-'uşûr*, Cidde 1405/1985, I, 213-216; Affî el-Behneşî, *el-Câmi'u'l-Ümevî el-kebir*, Dimaşk 1988; Vicdân Ali b. Nâyif, *Silsiletü't-ta'rîf bi'l-fenni'l-İslâmî: el-Emeyiyyûn el-'Abbâsiyyûn el-Endelüsiyyûn*, Amman 1988, I, 33-45; Ali et-Tantâvî, *el-Câmi'u'l-Ümevî fî Dimaşk*, Cidde 1410/1990; J. Sauvaget, *el-Âşârü'l-târîhiyye fî Dimaşk* (trc. Ekrem Hasan el-Ulebi), Dimaşk 1412/1991, s. 25-56; Ahmet Önkâl — Nebi Bozkurt, "Cami", *DİA*, VII, 48, 49; Semavi Eyice, "Cami", a.e., VII, 59 vd.

TÂLİB YÂZİCİ

Emeyiyye Camii'nin ana mihrabı ile minberi

Sosyal Hayattaki Yeri. Tarihçilerle müslüman ve yabancı seyyahlar Emeviyye Camii'nin inşası, özellikleri ve geçirdiği onarımlar yanında Şam'ın sosyal, siyasal, ilmi ve dinî hayatındaki yeri hakkında da çeşitli bilgiler vermişlerdir. Velîd b. Abdülmelik ilk yapılan camiye genişletmek istediğinde Roma mâbedinin yanındaki kiliseyi hristiyanlardan kendilerini razı etmek suretiyle almış ve bir rivayete göre karşılığında daha büyük bir kilise, başka bir rivayete göre ise dört kilise vermiştir. Ancak hristiyanların daha sonra Ömer b. Abdülazîz devrinde (717-720) kiliseyi geri istedikleri ve halifenin ancak Gota'daki kiliseleri de vererek onları razı ettiği bildirilmektedir (İbn Şeddâd, s. 50-56; İbn Manzûr, I, 260-262, 268). Caminin yapımı için, her birinde 14.000 veya 28.000 dinar bulunan 400 sandık altın harcadığı kaydedilmekte (İbn Şeddâd, s. 65; İbn Manzûr, I, 266; İbn Kesîr, IX, 148), buna göre binanın 5.600.000 veya 11.200.000 dinara mal olduğu anlaşılmaktadır.

Caminin gerek bakım ve onarımını yapmak, gerekse burada yürütülecek dinî hizmetlerle eğitim ve öğretim faaliyetlerinin masraflarını karşılamak için I. Velîd döneminden başlayarak çeşitli vakıflar tahsis edilmiş, zamanla ortadan kalan bazı vakıfların yerine de yenileri kurulmuştur. Bu çerçevede Yavuz Sultan Selim, caminin bakım, onarım ve aydınlatılması, imam, hatip, müezzin, kayyım, kâri ve müderrislerine ücretlerinin ödemesi için birçok dükkân, çarşı, han, hamam, köy ve mezra vakfetmiş olup bu vakfiyenin süreti Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde bulunmaktadır (*Mucedded Anadolu Sâni Defteri*, nr. 585, sıra 117, s. 111-124; vakfiyenin Türkçe'si için bk. İbrahim Ateş, XII, s. 41-90).

Camide genellikle talebelerin kaldığı "meşhed" denilen ve bazı büyük sahâbîlere izâfe edilerek onların adlarıyla anı-

lan mescid benzeri müstakil mekânların bulunması buraya ayrı bir mânevî değer kazandırmaktadır. Bunlardan kaynaklarda adı geçenler Hz. Ali, Hüseyin, Âişe, Ebû Bekir, Ömer, Osman ve Kellâse meşhedleriyle Ömer b. Abdülazîz mescididir. Camideki diğer önemli bir yer de Hz. Yahyâ'nın türbesidir. Rivayete göre, inşaat sırasında küçük bir dehlizde ve sanduka içinde üzerinde Hz. Yahyâ'ya ait olduğu yazılı, deri ve saçları özelliğini koruyan bir baş bulunarak yerinde muhafaza edilmiş (İbn Şeddâd, s. 47-48; İbn Manzûr, I, 257), daha sonra da üzerine bir türbe yapılmıştır. Yine ana mihrabın (Şâfiî mihrabı) solunda kalan kısımda büyük bir sandık içinde, Hz. Osman'ın Suriye'ye gönderdiği ve Zehebî'nin Taberiye'den 507 (1113) yılında bu camiye getirildiğini söylediği (Nuaymî, II, 400) mushaf bulunmaktadır. İbn Cübeyr sandığın her gün namazlardan sonra, İbn Battûta ise her cuma namazından sonra açıldığını ve mushafı öpmek için büyük bir izdiham yaşandığını kaydetmektedir. İbn Battûta ayrıca, çeşitli anlaşmazlıklar sebebiyle hasımların birbirlerine bu sandığın başında yemin verdiklerini kaydeder. Üzerinde el-Mi'zenetü'l-garbiyye'nin yükseldiği Roma burcundaki oda, burada uzlete çekilen İmam Gazzâlî'yi bir müddet barındırmasından dolayı mübarek bir yer olarak kabul edilmektedir.

Caminin asırlardan beri mukaddes tanınan ve ibadethâne olarak kullanılan bir mekânda inşa edilmesi ve müslümanlar

Emeyiyye Camii'nin Mi'zenetü'l-arûs ve el-Mi'zenetü'l-garbiyye denilen Kayıtbay tarafından tâdil ettirilmiş minareleri

